

12

ELIITIT KANSAKUNNAN RAKENTAJINA

RISTO ALAPURO

Eliittiryhmien keskinäiset suhteet muovaavat valtioiden kehitystä. Tämä on keskeinen oletus yhdysvaltalaisen talousnobelistin Douglass C. Northin ja hänen työovereidensa ajatuksessa, jonka mukaan väkivallan kontrolli ja taloudellisen ylijäämän jako nivoutuvat toisiinsa kehittyvissä yhteiskunnissa. Kehitystä tapahtuu, mikäli poliittinen järjestelmä säätelee taloudellisia intressejä takaamalla taloudellista lisähyötyä (vaikeasti kääntyvä termi *rents*) eliittiryhmille sillä tavoin, että on niiden etu pidättäytyä väkivallan harjoittamisesta.¹ Kehityksen edellytyksenä oleva väkivallan kesyttäminen keskitetyn valvonnan alaiseksi ja viime kädessä valtion monopoliksi siis onnistuu vain olosuhteissa, joissa tämä on eliittien taloudellisten intressien mukaista. Vapaasti muotoillen: kehityksen tarkastelussa on lähdettävä siitä, miten valtiollinen valta ja taloudellinen aktiviteetti liittyvät yhteen eliittien välisissä suhteissa.

Suomen 1800-luvun tarkasteluun tämä ajatuskulku tarjoaa muutamia tuoreita näkökohtia. Ensinnäkin sen mukaan eliittien välisten suhteiden selvittely on avainasemassa yhteiskunnallisen kehityksen ymmärtämisessä. Toiseksi se tästä perspektiivistä kiinnittää huomion yhteiskuntaelämän kahteen konkreettiseen perusedellytykseen, jollaisia väkivallan kontrollin ja taloudellisen ylijäämän jaon järjestäminen ehdottomasti ovat. Ja kolmanneksi näitä edellytyksiä käsitellään nimenomaan prosesseina: toisin sanoen eliittien suhteiden analyysi on samalla ne sisältävän poliittisen yksikön kehittymisen tai muovautumisen analyysia.

Toinen Suomea valaiseva ja edellistä täydentävä lähestymistapa on teoksen ensimmäisessä luvussa esitelty Daron Acemoglu ja James A. Robinsonin erittely ”ekstraktiivisten” ja ”inklusiivisten” taloudellisten instituutioiden kehityksestä ja merkityksestä vaurauden jakamiselle.² Inklusiiviset taloudelliset laitokset ovat sellaisia, että ne avaavat

mahdollisuudet omistamiseen ja taloudelliseen toimintaan eliitin lisäksi myös muille väestöryhmille. Tässäkin ajatuksessa valtion rooli on keskeinen. Jotta taloudellisen toiminnan perusedellytykset toteutuisivat, tarvitaan viime kädessä pakkovaltaan nojautuva järjestyksen takaaja. Olennaista vaurauden jaon ja kehityksen kannalta on, ovatko valtiointituutiot suppean eliitin hallussa vai kontrolloivatko niitä väestöä laajemmin edustavat ryhmät. Eliittien välisten suhteiden lisäksi huomiota kiinnitetään siis eliittien ja muun väestön suhteisiin.

Tässä luvussa näitä näkökohtia seurataan tarkastelemalla ensinnäkin valtiollis-hallinnollista valtaa ja sitä koskevaa pakkovaltapotentiaalia Suomessa 1800-luvulla. Huomionarvoista on, että valtiollisen vallan luonne määräytyi Northin ja kumppaneiden hahmottelemasta kehityslinjasta poikkeavalla tavalla. Muita eliittejä – taloudellista ja kulttuurista – eritellään suhteessa valtiollis-hallinnolliseen eliittiin. Eliittien välisten suhteiden tutkiminen on samalla kuvausta Suomen kehityksestä erillisenä poliittisena yksikkönä; keisariajan Suomen kehitystarinaa kerrotaan eliittien näkökulmasta.

Kulttuurisen tai kapeammin ideologisen eliitin tärkeys juontuu sen roolista eliittien ja muiden väestöryhmien välisten suhteiden määrittelijänä. Näitä suhteita määrittelee myös valtion pakkovalta, eli eliittien keskinäisten välien lisäksi valtion monopoli säätelee myös eliittien suhdetta laajoihin kansanryhmiin. Siksi tämä suhde sisältyy ainakin epäsuorasti myös Northin ja hänen kumppaniensa eikä vain Acemoglun ja Robinsonin ajatuksiin. Pakon tai väkivallan uhkan lisäksi ja usein niitä tärkeämpää on kuitenkin eliittien aseman hyväksyttävyyys suurten joukkojen keskuudessa. Legitimointi on väkivallalla uhkaamista huomattavasti käytännöllisempi ja ajan mittaan toimivampi tapa ylläpitää eliittien asemaa. Sen luonne voi myös muovata eliittien välisiä suhteita, mikäli jotkin niistä etsivät tukea muista ryhmistä keskinäisessä kilpailussaan. Seikkaa on korostettu etenkin tutkimuksessa kansakunnan, siis valtion tai muun alueellisen yksikön asujaimistoa yhdistävän aatteellisen yhteisön, muodostamisesta. Se koskettaa kaikkia eliittejä mutta ennen kaikkea ideologista eliittiä eli sitä ryhmää, joka osallistuu sen määrittelyyn, keitä ”me” olemme, mitkä ovat keskinäiset suhteemme ja laajemmin myös, mikä on aikakauden luonne ja paikkamme siinä.

Suomen tapauksessa sekä eliittien keskinäiset suhteet että eliittien suhteet väestön muihin ryhmiin nivoutuivat omintakeisella tavalla toisiinsa. Niitä muokkasivat paitsi maan sisäiset sosiaaliset ja instituutio-naaliset rakenteet (jollaiset ovat Northin ja hänen työtovereidensa huomion kohteena) myös Suomen paikka 1800-luvun Euroopassa yhtenä

aikakauden monikansallisista imperiumeista poliittisesti riippuvaisena vähemmistöalueena tai -yksikkönä.

VALTIOLLINEN VALTA JA TALOUDELLINEN TOIMINTA

Kun keisari Aleksanteri I teki valloittamistaan Ruotsin valtakunnan läänneistä ja niihin liittämästään Vanhasta Suomesta suuriruhtinaskunnan, entiset paikallishallinnon laitokset ja kirkollishallinto säilytettiin ja entiset lait ja etuoikeudet pidettiin voimassa tai niitä vahvistettiin. Lisäksi uudelle hallinnollisesti, taloudellisesti ja uskonnollisesti erilliselle yksikölle luotiin keskushallinto ja suomalainen vastine Ruotsin valtakunnan nelisäätyiselle edustuslaitokselle. Toimeenpanevaksi elimeksi Suomessa muodostettiin senaatti (ensin nimeltään hallituskonselji) eri alojen toimituskuntineen, joita tulivat täydentämään keskusvirastot. Yhdyssiteeksi emämaahan tuli Pietarissa sijainnut Suomen asiain komitea (välillä valtiosihteerinvirasto). Aleksanteri ei perustanut suomalaista kansallisvaltiota, mutta hän perusti valtiokoneiston, kuten brittihistorioitsija Anthony Upton on kiteyttänyt.³ Tämä rakenne toimi kehyksenä, kun suomalaiset vahvistivat uuden poliittisen yksikön valtioluonnetta kautta 1800-luvun.

Eliitin selkäranka oli maan ylin siviilivirkamiehistö. 1800-luvun Suomi oli virkamiesvaltio. Heikki Ylikankaan sanoin sen, joka ”halusi Suomessa valtaan, oli pyrittävä virkoihin”.⁴ Keskushallinnon ja sen korkean virkamiehistön avainasemaa korosti välittäjän paikka Venäjän hallitusvallan ja Suomen yhteiskunnan välissä. Se oli vallan harjoittaja suhteessa suomalaisiin; keskushallinto toi mukanaan byrokraattisen valtakoneiston, joka määritteli maan sisäisen politiikan linjat. Mahti ei kuitenkaan ollut omaehtoista, vaan sen takana seisoivat viime kädessä keisarikunnan pakkovalta. Maassa oli venäläisiä joukkoja emämaan pakkovallan edustajina, ja Suomen senaattia johti keisarin edustaja eli kenraalikuvernööri. Päätökset tehtiin keisarin nimissä.

Rajamaan keskushallinto tasapainoili keisarikuntaa kohtaan vaadittua lojaalisuuden ja Suomen etujen puolustamisen sekä ajan mittaan yhä enemmän sen erillisyyden vahvistamisen välillä. Virkakoneiston huijulle, varsinkin senaatille ja sen alaisille korkeille virkamiehille toimituskunnissa, keskusvirastoissa ja lääninhallinnossa lankesi hallinnon ohella tärkeä poliittis-valtiollinen rooli. Raimo Savolaisen mukaan ”[s]enaatista tuli [...] aikalaisten keskuudessa Suomen valtiollisen olemassaolon keskeisin symboli”.⁵ Poliittinen ulottuvuus korostui niin kauan kun valtiopäivät eivät kokoontuneet eli vuoteen 1863 asti, eikä virkaeliitti välittäjän rooliaan kokonaan menettänyt sen jälkeenkään.⁶

Virkavalta kohdisti toimensa erityisesti taloudelliseen aktiviteettiin. Tämä oli valtiokeskeistä niin kuin monessa muussa jälkeenjääneisyysdestään eroon pyrkineessä Euroopan maassa 1800-luvulla.⁷ Markkina-voimien vaikutusta korjattiin tai tehostettiin keinoilla, joita oli vain valtiovallalla. Sellaisia olivat oman rahajärjestelmän luominen, Saimaan kanavan ja rautateiden rakentaminen sekä metsänomistuksen säätely, jossa virkamiehistön vaikutus taloudellis-teolliseen kehitykseen oli erityisen selvää (ks. Kuisma, luku 15).⁸

Vuonna 1856 asetettiin kaksi suurta teollisuuskomiteaa, joiden mietinnöt vaikuttivat ratkaisevalla tavalla teollisuuspolitiikan suuntaan. Pääoma saatiin valtiolta tai valtion ottamien lainojen avulla. Suhteet teollisuuteen olivat läheiset, ja talouspolitiikassa teollisuuden edut otettiin paremmin huomioon kuin maatalouden edut. Uudistukset valmistivat tietä teollisen kapitalismin nousulle, ja ne pantiin toimeen virkamiesaristokratian johdolla.⁹

Toisin kuin Northin ja hänen kumppaneidensa tutkimissa kehittyvissä yhteiskunnissa, valtiollisen ohjauksen piirteet eivät edistäneet vain eliitin (tai emämaan) taloudellisia etuja vaan myös laajemmin suuriruhetinaskunnan taloudellista autonomiaa. Senaatissa oivallettiin, että valtiontalouden menestys riippui koko kansantalouden menestyksestä. Oli valtion hallitsevan aseman ansiota, että vesi- ja rautatieverkostoa rakennettiin niin, että se palveli melko tasapuolisesti ”koko suomalaista yhteiskuntaa eikä ainoastaan sen suppeata taloudellista eliittiä”, kuten Antti Kuusterä toteaa. Valtioeliittiä ei myöskään kohdeltu riippuvaisen periferian edustajana. Esimerkiksi rautatieverkostoa rakennettiin Länsi-Euroopasta otetuilla lainoilla, mutta lainanantajat eivät sisällyttäneet niihin vaatimuksia taloudellisista myönnytyksistä, kuten on ollut tavallista kehittyneiden maiden rahoittaessa kehityksen alkuvaiheissa olevia maita. Rahaolot järjestettiin niin, että Suomi kytkeytyi kansainväliseen kultakantajärjestelmään kitkattomasti, minkä vuoksi se pystyi toimimaan vaihatta kansainvälisillä pääomamarkkinoilla.¹⁰

Autonomista taloudellista kehitystä edistivät tullitariffien erot Suomen ja Venäjän välillä (ks. myös Heikkinen, luku 6). Valtion rooli oli tärkeä, sillä sen määräämät tullit säätelivät keskeisten teollisuudenalojen kehitysmahdollisuuksia. Tariffien ansiosta suomalainen metalli- ja tekstiiliteollisuus ja 1800-luvun jälkipuolella paperiteollisuus pääsivät nauttimaan Venäjän markkinoista, mikä tasoitti Suomen asemaa raaka-aineen – sahatavaran – tuottajana kehittyneen läntisen Euroopan markkinoille. Vapaan kilpailun länsimarkkinoilla Suomi oli yksi periferiatuottaja, joka vei vähän jalostettuja tuotteita, kuten karjataloustuotteita ja sahatavaraa.

Korkeamman jalostusasteen teollisuus taas kehittyi suojattujen Venäjän markkinoiden varassa.¹¹

Kaikkiaan senaatin johdolla toteutettu uudistustyö loi toimivat fyysiset ja juridiset rakenteet kapitalistisen taloudellisen toiminnan kehittämiseksi.¹² Valtion rooli maan taloudellisessa integroitumisessa oli keskeinen, vaikkakin yhä välillisempi 1800-luvun loppua kohti mentäessä.

MIKSI ELIITTI EI PYRKINYT MONOPOLISOIMAAN YLIJÄÄMÄN HALTUUNOTTOA?

Suomen taloutta ei 1800-luvulla suunnattu palvelemaan kapeasti vain eliitin etuja, vaan sen kehittäminen palveli melko tasapuolisesti koko suomalaista yhteiskuntaa. Miksi jälkeenjääneisyyden taloudellisessa korjaamisessa edettiin kehittämällä maata yhtenäiseksi yksiköksi, edistämällä inklusiivisten taloudellisten instituutioiden muodostumista – mikä Acemoglu ja Robinsonin mukaan on avainseikka kansakuntien myönteisessä kehityksessä?

Lähinnä itse ilmiötä oleva vastaus on, että tasapainoinen kehitys oli (virkamies)eliitin omien etujen mukaista. Tätä korostavat useat talous- ja sosiaalishistorioitsijat: ”[S]enaatin tavoitteena oli taloudellisesti vahvan yhteiskunnan kehittäminen, mikä oli paras tae myös senaatin oman aseman turvaamiseksi.”¹³ Tai: ”Omaa asemaansa ja omaa ’valtiotaan’, suuriruhtinaskunnan keskushallintoa, voimistamaan pyrkivä virkamiesaristokratia näki Suomen kansantalouden vahvistamisessa eloonjäämisstrategiansa keskeisen perustan.”¹⁴ Mutta miksi virkamieseliitti näki maan vahvistamisen olevan myös sen oman aseman vahvistamista? Northin ja kumppaneiden kuvaukset auttavat ymmärtämään, että tämä ei ole itsestään selvää. Selitystä voi etsiä Suomen eliitin yhteiskunnallisesta paikasta.

Ensinnäkin eliitin ja nimenomaan keskeisen hallintoeliitin valta-asema Suomessa oli ohuella ja hauraalla pohjalla. Sillä ei ollut sellaista rakenteellista perustaa kuin esimerkiksi Baltiassa aatelilla oli maanomistuksessa. Suomessa hallitsevan maanomistajaluokan muodostivat hyvin toimeen tulevat talonpojat, jotka 1800-luvun jälkipuolella vaurastuivat niin nopeasti, että juopa herrasomistajan ja vauraan talonpoikaisen maanomistajan välillä kasvoi umpeen. Kun valtiopäivät jälleen alkoivat kokoontua, talonpoikaissäädystä tuli tasaveroinen muiden säätyjen kanssa. Virkamiehistön sosiaalinen valta-asema perustui olennaisesti heidän asemaansa suuriruhtinaskunnan hallinnossa, ilman sellaista vahvaa luokkavaltaa, johon Baltian hallitsevan kerroksen mahti perustui. Kun Osmo Jussila sanoo, että ”Suomen johtomiehet rakentaessaan Suomen erillisasemaa

1810–20-luvuilla olivat vaalineet ja kehittäneet [...] hallintoautonomiia toisin kuin esim. Baltian aatelisto, joka keskittyi säätyprivilegioidensa vartioimiseen”,¹⁵ kysymys on siitä, että Suomen aatelilla ei ollut sellaisia privilegioita vartioitavana, jollaiset tekivät Baltian saksalaiselle maanomistajayläluokalle mahdolliseksi olla välittämättä koko yhteiskunnan edusta yleisemmin. Suomessa eliitin tyyssijana olivat vain ja ainoastaan sille suodun valtion johtotehtävät. Ne olivat sen vallan lähde, mutta ne myös määrittivät sen vallan rajat. Pohjaltaan tässä kuvastuu Ruotsin ajan perintö institutionaalisen ja kulttuurisen jatkuvuuden ohella.

Toiseksi virkamieseliitti oli johtava eliitti yksinkertaisesti siksi, että se oli asetettu ulkoisella päätöksellä perustetun valtion hoitajaksi. Virkaeliitti oli valtion toimeenpaneva (ja ajan mittaan sitä kehittävä) koneisto. North sen sijaan kuvaa tilannetta, jossa valtio (väkivallan kontrolli) on tulosta eliittien keskinäisten suhteiden järjestelystä. Valtio on toissijainen eliitteihin nähden tai niiden kaappaama.

Suhde Venäjään puolestaan lisäsi hallintoeliitin tuntemaa huolta koko yhteiskunnasta. Omasta asemastaan keisarivallalle kiitollinen eliitti oli herkkä mahdollisille poliittisen tyytymättömyyden ilmauksille suuriruhtinaskunnassa. Ei ollut virkamieseliitin eikä maan etujen mukaista päästää jännitteitä kiristymään konfliktin asteelle. Lojaalisuuteen ylintä valtaa kohtaan niveltäytyi pyrkimys olla kärjistämättä suomalaisten välejä. Kaksinaisuus oli osa hallintoeliitin välittäjäasemaa; sekin kertoo suuresta erosta niihin suljettuihin yhteiskunnan organisointitapoihin, joissa yhteinäiset eliitit asettuvat väkivaltamonopolin suojaamina muita väestöryhmiä vastaan.

Suomen eliitin välittäjäaseman luonnetta valaisee vertailu Venäjän keisarikunnan alaiseen Puolan osaan, missä kapinoitiin ja missä eliitit joutuivat toistuvasti yhteenottoihin keisarivallan kanssa 1800-luvulla. Ero suomalaisten toimintatapaan on valtava, ja siinä korostuu ero eliittien luonteessa. Puolalla oli takanaan loistava historia ja mahtiasema, ja Venäjän keisarikuntaan liittäminen merkitsi sen eliitille alennustilaa. Suomi taas oli Ruotsin kuningaskunnan entinen rajamaakunta, jonka virkamiehet keisari oli ylentänyt luomansa poliittisen yksikön eliitiksi.¹⁶ Heillä oli hyvä syy hoitaa leiviskänsä ja pysytellä lojaaleina keisarivallalle.

Lisäksi ajatusta eri väestöryhmien sisällyttämisestä valtion piiriin oli omiaan tekemään luontevaksi suuriruhtinaskunnan vähitellen kasvanut taloudellinen ja poliittinen erillisuus suhteessa Venäjään. Hallintoeliitille tuli yhä tärkeämmäksi kehittää tätä erillisyyttä vahvistamalla olemassa olleita instituutioita ja edistämällä talonpoikien ja muunkin rahvaan

samastumista rakenteilla olleeseen valtioon. Tämä ilmeni selvimmin nationalistisessa ideologiassa ja liikehdinnässä 1800-luvun loppupuolella.

Eliitin asennoitumisen taustalla oli sekä sen aseman hauraus – lähes yksinomainen riippuvuus valtiorakenteista – että tarve hakea tukea eliitin ja ylimpien luokkien ulkopuolelta sen oman ja maan aseman vahvistamiseksi.

HALLINNOLLISEN JA TALOUDELLISEN ELIITIN YHTEYS

Virkamieseliitin rekrytointi, luonne sosiaalisena ryhmänä ja henkilöyhteydet taloudelliseen eliittiin täydentävät kuvaa hallinnollisen ja taloudellisen toiminnan suhteista. Ylimpään virkamiehistöön rekrytoitiin väkeä ennen kaikkea maan ensimmäisestä säädystä eli aatelista. Sen virka-aateli-luonne oli korostunut, koska maa-aatelina se oli eurooppalaisittain heikko. Uudessa suuriruhtinaskunnassa tätä piirrettä vahvisti se, että kun maa sai oman keskushallinnon, Ruotsin ajalta periytyneet upseerinvirat lakkautettiin. Yhä useamman aatelispojan pelastukseksi koitui nyt siviilivirkamiehen ura. Samaan aikaan hallinto kuitenkin muuttui, sillä virkakoneistoa alettiin kehittää moderniin suuntaan säätämällä pääsyvaatimukseksi kaikkein ylimpiä virkoja lukuun ottamatta opillinen, käytännössä juridinen tai valtion talouden hoitoon opastava kameralistiikan tutkinto. Pian ylimpään keskushallintoon kehkeytyikin vahva juristivalta. Keskeisimpiä laitoksia olivat senaatti ja sen alaiset toimituskunnat.¹⁷ Ne olivat tärkeämpiä kuin keskusvirastot, joissa vaadittiin juridiikan sijaan eri alojen erityistietämystä ja joissa sen vuoksi kukoistivat eri professiot. Virkakunta alkoi ajan mittaan ammatillistua.

Uusi suuntaus aiheutti vähitellen muutoksia aatelin elämäntapaan. Se oli edelleen vahvoilla rekrytoinnissa, mutta kun aatelinuorukaiset joutuivat Heikki Ylikankaan sanoin ”tungeksimaan yliopiston luentosaleissa”,¹⁸ alkoi oppisivistys tunkeutua aatelin arvoihin ja elämänmuotoon. Upseereista tuli herrasmiehiä.¹⁹ Toisaalta tutkinto virkoihin pääsyn porttina avasi vähitellen tietä myös aatelittomille säätyläisille, kuten opettajien ja pappien pojille. Muutoksen kourissa olivat siis sekä virkamiehistön luonne – konservatiivisenakin siihen alkoi tulla moderneja pätevyyslementtejä – että aatelin habitus ja asema eliitissä – sen elämäntapa sai oppisivistyksellistä leimaa, ja se menetti monopolinsa suuresti kasvavan virkamiehistön rekrytointilähteenä.²⁰ Aatelin muuttuvasta asemasta säätyinä kertoo se, että korkea virka johti säännöllisesti aatelointiin.²¹ Ensisijaista ei enää ollut niinkään kuuluminen vapaasäätyyn kuin virkavaltion luonnetta kuvaavasti itse korkea virka. Aateluus ei enää ollut virkauran edellytys vaan pikemminkin palkinto siitä.²²

Keskushallinnon luominen ja sen avautuminen aatelille tarkoitti siis ensimmäisen säädyn (aktiivista) mukautumista uusiin olosuhteisiin, uusia selviytymisstrategioita.²³ Virkaeliitin muodostuminen oli enemmän tarjoutuvien valtiorakenteiden sopeutuvaa haltuunottoa kuin niiden valjastamista tai peräti monopolisoimista (taloudellisten) erityisintressien välikappaleeksi.

Vaikka ammatillistuminen alkoi vähitellen tunkeutua virkakuntaan ja muokata rekrytointikäytäntöjä, se ei estänyt vahvan sosiaalisen sulkeuman syntyä virkakunnan ylimmällä tasolla. Piirre kuvaa hyvin virkavallan ja virkamiessäädyn kulta-aikaa, jota Raimo Savolainen luonnehtii seuraavasti:

Suomen suuriruhtinaskunnan eliitti kiteytyi senaatin ympärille: keisarilta saadut edut kanavoituivat seuraavienkin sukupolvien aikana ensimmäisten senaattoreiden ympärille muodostuneiden sukuverkostojen kautta. [...] Senaattoreihin liittyvien sukujen piirissä alkoi [...] avioituminen, [joka] johti senaattoreiden väliseen sukumuodostukseen ja erityisten ”senaattorisukujen” syntymiseen. [...] [S]enaattorisuvuista muodostui Suomen suuriruhtinaskuntaan uusi poliittinen eliitti. [...] [S]enaattorit kuuluivat syntyperästä riippumatta avioliittojen kautta samaan sosiaaliseen seurapiiriin [...].²⁴

Virkamieseliitillä oli runsaasti yhteyksiä liike-elämän ja teollisuuden johtokerrokseen. Aatelisesta yläluokasta irtautui merkittäviä osia siihen uuteen teollisuus- ja liikemiesryhmittymään, joka hahmottui 1800-luvun puolimaissa. Ryhmät kietoutuivat osittain yhteen; osa aatelisesta virka-aristokratiasta sulautui uuteen teollisuusaristokratiaan, joka näin sai uutta verta aiemmin vain upseeri- ja virkauralle keskittyneistä suvuista.²⁵

Yksi tämän kehityksen seuraus oli, että virkaeliitin ja nousevan taloudellisen eliitin välille syntyi tihentyviä suku- ja perheyhteyksiä sekä muita yhteen sitovia verkostoja. Markku Kuisman sanoin:²⁶

Virkauralla edennyt laivanvarustajan lakimiespoika tai professorivävy, sahakapitalistin senaattoriseta, kuvernöörikummi ja tuomari-serkku, teollisuusmieheksi ryhtyneen aatelismiehen virkamiesveljet, valtiopäivillä lakia säätävä isä ja Pietarin valtiosihteerinviraston esittelijälanko muodostivat toistensa tarkoituksperiä ymmärtäneen lojaalisuuden ja keskinäisen riippuvuuden yhteen kietoman verkoston, joka osasi ja halusi vaikuttaa myös valtakoneiston päätöksiin.²⁷

Valtiokoneiston ymmärtämystä liikemies- ja teollisuuseliittiä kohtaan edisti myös valtiopäivien tarjoama poliittinen foorumi. Se antoi etenkin

aatelis- ja porvarissäädyn kautta hyvät vaikutusmahdollisuudet suurliikemiehille. Monille heistä joko syntyperä (aatelissääty) tai varallisuus (porvarissääty) takasivat miltei itsestään valtiopäiväedustuksen.²⁸

Enemmän kuin eliittien juonittelusta tai tietoisesta liittoutumisesta kysymys oli yhteisestä kulttuuris-taloudellisesta perusnäkemyksestä. Sen mukaan köyhä ja alikehittynyt Suomi tuli kohottaa taloudelliseen ja sivistykselliseen kukoistukseen kansainvälisen kaupan ja modernin suurteollisuuden avulla. Eliittejä ohjasi eräänlainen yhteinen eetos, jonka pohjalla oli tietty näkemys maan edusta (tietysti mukaan lukien eliitin oma etu), ei niinkään intressijattelu kapeassa ja tietoisessa mielessä. Esimerkkinä on Leo Mechelin, professori, poliitikko ja senaattori, joka oli myös maan ensimmäisen ja pitkään tärkeimmän liikepankin Yhdyspankin johtaja.²⁹

VALTIOLLINEN VALTA JA OPILLISEN SIVISTYKSEN LAITOKSET

Byrokraattisen ja ideologisen eliitin erottautuminen toisistaan nivoutui eroihin säätyrakenteessa. Virkakunnan selkärankana oli perinteisesti aateli. Oppineiston perusta taas oli toisessa ”johtavassa” säädystä eli papis-rossa. Yliopistolla ja kirkolla oli läheiset suhteet, ja säätyvaltiopäivien alettua kokoontua yliopiston opettajat tulivat äänioikeutetuiksi pappissäädyn vaalissa. Kirkko oli tärkein keskustasta periferiaan kulkevan kommunikaation välittäjä, sillä alempi opetus oli kokonaan sen hallussa ja se hoiti paikallishallintoa maaseudulla vuoteen 1865 saakka. Kuten byrokraattian piirissä oli perhedynastioita myös oppieliitti sai runsaasti täydennystä omista riveistä, ja johtavien kirkonmiesten ja professorien välillä oli suurta keskinäistä vaihtuvuutta.

Virkamiehien ja oppineen eliitin suhteita muovasivat sekä Suomen sisäiset että Venäjään liittyvät seikat, jotka kytkeytyivät toisiinsa. Yhtäältä yliopisto – nyt Keisarillinen Aleksanterin yliopisto – kehittyi virkamiesten koulutuslaitokseksi, mutta toisaalta maan erillisasemaa vaaliva virkamieseliitti piti sitä kurissa ja nuhteessa. Hallintoeliitin katsannossa tärkeitä seikkoja olivat sekä lojaalisuus keisaria kohtaan että sisäinen vakaus. Näissä pyrkimyksissä se joutui välttämättä valvomaan ja käyttämään hyväksi kahta ideologisesti keskeistä instituutiota, yliopistoa ja kirkkoa, joilla oli päärooli yhteiskunnallisen järjestyksen legitimoijina ja kiinteyden luojina. ”Kun yleensä oli riittävää varmistaa muiden sosiaalisten ryhmien passiivinen tottelevaisuus, kirkollista ja opetushenkilökuntaa vaadittiin osallistumaan aktiivisesti hallituksen toimiin tukemalla yleisen mielipiteen valvontaa”, kuten asian ilmaisee yhdysvaltalainen

tutkija Roberta Selleck.³⁰ Vaikka jännite johtui pohjaltaan Suomen erilisemasta tai suomalais-venäläisten suhteiden rakenteesta, akateemisen yhteisön johtajien keskuudessa esiintynyt turhautuminen ei suuntautunut niinkään keisarikuntaan kuin paikalliseen byrokraattiseen hallintoon ja sen valvovaan komentoon.

Tilanne oli omiaan synnyttämään kitkaa hallinnollisen ja ideologisen eliitin välille. Jännite säilyi kuitenkin suhteellisen vähäisenä, sillä kotimaisen hallituksen linja, jonka noudattamista seurattiin tarkoin Pietarissa, sai vastakaikua ja ymmärtämystä myös yliopiston ja kirkon piirissä. Yliopisto edusti Matti Klingen sanoin ”lojaalia patriotismia”,³¹ mikä oli tärkeätä myös, kun hallitsija nimitti piispoja ja arkkipiispoja.³² Se (ja sitä lähellä oleva lehdistö) oli keskeinen näyttämö, jolla kuuliaisuuden ja kritiikin ilmaukset kohtasivat. Kuten Klinge tiivistää, “[b]yrokratian ja kansalaisyhteiskunnan ihanteet törmäsivät toisiinsa juuri Yliopiston piirissä”.³³

Yliopiston muuttumisen virkamiesten valmistuslaitokseksi voi yhtäältä ajatella kaventaneen yliopiston itsenäisyyttä, mutta toisaalta asema maan hallintoeliitin kouluttajana saattoi antaa sille uudenlaista vaikuttavuutta. Klinge kuvaa tätä kaksinaisuutta seuraavasti: ”Yliopisto oli siten saanut keskeisen aseman valtion suhteen, ja samalla se oli ikään kuin sidottu asemaansa valtioon nähden.”³⁴ Jälkimmäistä näkökohtaa, riippuvuutta hallinnollis-poliittisesta eliitistä, korosti jo 1960-luvulla äsken mainittu Roberta Selleck.³⁵ Hänen arviossaan ideologisen eliitin joutumista poliittiseen valvontaan täydensi se, että byrokraatia vahvisti otettaan myös itse koulutuksesta. Kehittyessään virkamieskorkeakouluksi yliopisto joutui entistä enemmän ulkoisten intressien toteuttajaksi, ja siksi sen status suhteessa byrokraatiaan heikkeni.

Edellistä näkökohtaa, yliopiston vahvaa asemaa valtioon nähden, on pitänyt esillä Klinge, joka on painottanut virkamiehistön koulutus-tehtävän nostaneen yliopiston maan tärkeimmän eliitin rinnalle. Virkamiehistön lisäksi juuri yliopistolla oli ”erityisen keskeinen asema” siksi, että virkamiehiä ideologisesti ja ammatillisesti opettamalla lojaalia patriotismia edustanut yliopisto osallistui valtiollis-kansalliseen projektiin: ”Yliopisto [...] sai tehtäväkseen vastata siitä virkamies- ja kansalaismoraalista, joka olisi Suomen valtiollisen ja kansakunnallisen olemuksen sekä oikeutus että pahojen päivien koittaessa takaus.”³⁶

Nämä näkemykset byrokraattisen ja ideologisen eliitin suhteista eivät sulje toisiaan pois. Ne edustavat kahta näkökulmaa samaan prosessiin. Toinen korostaa sivistyksellisen ja poliittisen pelivaran kaventumista, toinen vaikutusvaltaa valtion edusta huolehtimisessa.

Yliopiston rooli virkamieskoulutuksessa, sosiaalisten rajojen asettamisessa ja etenkin maan herkän poliittisen tasapainon ylläpitämisessä tekee ymmärrettäväksi sen usein esitetyn väitteen, että yliopisto on Suomessa ollut poliittisesti poikkeuksellisen näkyvä laitos.³⁷ Näkyvyyttä oli omiaan korostamaan valtiopäivien puuttuminen keskustelufoorumina aina 1860-luvulle asti. Yliopisto oli näyttämö, jolla byrokraattisen ja aatteellisen eliitin kitkat ja erimielisyydet ilmenivät. Osa niistä liittyi Venäjä-suhteisiin, osa eliittien keskinäisiin suhteisiin – ja 1800-luvun loppupuolella kansakunnan rakentamiseen, mitä käsitellään tuonnempana.

Jännitteiden erityislaatua valaisee vertailu Norjaan.³⁸ Virkavaltion eliitti koulutettiin sielläkin Christianian (Oslo) yliopistossa, mutta kahden eliitin välistä kitkaa ei syntynyt. Yliopisto ja virkakunta olivat pitkään hitsautuneina yhteen yhdeksi vallan linnakkeeksi. Hitsautumista eivät estäneet ne sisäiset ja ulkoiset syyt, jotka vaikuttivat Suomessa. Norjassa ei ollut aatelia eikä siis vastakohtaisuutta ensimmäisen ja toisen säädyn välillä, eikä suhde unionin johtavaan osapuoleen Ruotsiin aiheuttanut sellaista painetta, joka olisi pakottanut virkamiehistön pitämään intellektuelleja kurissa, niin kuin Venäjän paine pakotti Suomessa.

Tosin eivät jännitteet Suomessakaan kehittyneet erityisen kärjekkäiksi. Monet näkyvimvät yliopistomiehet astuivat jossakin vaiheessa Senaatintorin ylitse yliopistosta senaattiin, Leo Mechelinin lisäksi esimerkiksi J. V. Snellman ja Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen. Vaikka nämä kaksi eliittiä nojautuivat eri säätyihin, samaan aikaan itse säätyjärjestelmä oli rapautumassa – mistä kertoo esimerkiksi virkamiesten pätevyysvaatimusten perustaminen tutkintoihin – ja antamassa sijaa säätyläistölle. Sen runkona oli ylempi virkamiehistö, jolla oli sisäinen hierarkia ja virallinen rankijärjestelmä. Kaikkiaan säätyläistö oli kuitenkin suhteellisen homogeeninen herrasväen ryhmä, jolla oli oma yhtenäinen kulttuurinsa. Sen tunnusmerkkejä olivat yhteinen elämäntyyli, rajoitukset kanssakäymisessä säätyläistön ulkopuolelle sekä yhteinen sivistys, joka kiteytyi yhteisessä kielessä, ruotsissa. Vuonna 1870 säätyläisväestöä oli noin 27 000 henkeä, joista runsas puolet kuului virkasäätyläistöön. Osuus koko väestöstä oli puolitoista prosenttia.³⁹

Säätyläistöön kuului perheineen paitsi keskus- ja paikallishallinnon virkamiehiä, hovioikeuksien jäseniä ja upseereita myös seurakuntien papistoa ja yliopiston opettajia – siis sekä byrokraattisen että ideologisen eliitin ihmisiä. Lisäksi siihen kuului talouden ja muidenkin alojen herrasväkeä – tilanomistajia, sahan patruunoita, ruukin isännöitsijöitä, apteekkareita, kotiopettajia.

ELIITTIIEN ROOLI KANSAKUNNAN RAKENTAMISESSA

Eliittien roolia nationalismissa on tarkasteltu pääasiassa kahdesta näkökulmasta.⁴⁰ Kun kysymys on ollut nationalismista emansipaation välikappaleena eli etnisesti omaleimaisen vähemmistön liikkeestä emämaan hallinnasta vapautumiseksi, päähuomio on kiinnitetty alistetun vähemmistön omiin intellektuelleihin sekä muihin vapautumista ja omaa poliittista yksikköä vaativiin ryhmiin. Nämä ovat olleet lähinnä keskiluokkaisia. Esimerkiksi siirtomaavallasta vapautumista ovat monessa tapauksessa johtaneet opettajat ja muut intellektuellit sekä opiskelijat (jotka ovat usein saaneet oppinsa emämaiden yliopistoista).

Juuri tämänkaltainen on kuva tšekkiläisen historioitsijan Miroslav Hrochin klassisessa tutkimuksessa varhaisista ”patrioottisista” ryhmistä seitsemän eurooppalaisen ”alistetun kansan” eli tšekkien, liettualaisten, virolaisten, suomalaisten, norjalaisten, flaamien ja slovakkien keskuudessa.⁴¹ Kansallisten liikkeiden johdossa oli paljon yliopistotutkinnon suorittaneita – opettajia ja pappeja – ja lisäksi alemman tason virkamiehiä ja pikkukauppiaita. Aktivistit eivät tulleet aatelista, ylimmästä virkamiehistöstä eivätkä talouselämän johtoportasta, jotka useassa tapauksessa samastuivat ennemminkin hallitsevaan järjestelmään ja sen kulttuuriin kuin paikalliseen vähemmistökansallisuuteen.

Toisenlainen on eliittien rakenne ja rooli ollut siinä nationalismiin muodossa, jota kuuluisa brittitutkija E. J. Hobsbawm nimitti modernien keskitettyjen valtioiden ”kansalaisuskonnoksi”.⁴² Tässä muodossa nationalismi ei ole tarkoittanut vapautumispyrkimystä ja toimintaa uuden valtion tai muun poliittisen yksikön luomiseksi vaan sellaista kansallista aatetta, joka saa aikaan samastumista jo perustettuun valtioon. Olemassa olevia rakenteita on vahvistettu synnyttämällä lojaalisuutta ja velvoituksen tuntoa nimenomaan näitä rakenteita kohtaan. Valtiollinen nationalismi on löytänyt keskeiset muotoilijansa ja kehittelijänsä hallitsevien ryhmien piiristä – intellektuaalisesta ja poliittisesta eliitistä, kirkosta, yliopistojen opettajistosta ja niin edelleen.

Kumpikaan skenaario ei kuvaa hyvin nationalismiin nousua Suomessa. Ennemminkin suomalaisessa nationalismissa oli aineksia molemmista muodoista. Suomi oli 1800-luvulla sekä suuren imperiumin etnisesti poikkeava vähemmistöalue että poliittinen yksikkö omine hallinnollisine, taloudellisine ja kulttuurisine rakenteineen.

Suuriruhtinaskunnan väliasema ilmeni byrokraattisen eliitin roolissa ja pyrkimyksissä. Yhtäältä se oli metropolille alisteisen vähemmistöalueen eliitti, joka halusi jos ei vapautumista niin ainakin pelivaran lisäämistä ja

autonomisuuden vankistamista. Toisaalta se oli olemassa olevan poliittisen yksikön hallitseva ryhmä, jolle oli tärkeätä paitsi tämän yksikön vahvistaminen myös oman asemansa lujittaminen siinä. Näiden pyrkimysten välillä ei ollut selvää rajaa. Tuloksena oli ”byrokraattis-patrioottinen” näkemys Suomesta eli sellaista erillisyyden korostamista, joka pysyi lojaalina keisarivallalle; ajatuskulun mukaan juuri oikeanlainen lojaalius auttoi puolustamaan paikallista erillisyyttä.⁴³ Tähän piirteeseen liittyvät esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran varhaisvaiheet. Muun muassa sen varhaista jäsenistöä erittelemällä Hroch havaitsi, että toisin kuin muiden ”alistettujen kansojen” keskuudessa Suomen patrioottiryhmissä oli keskiluokan ohella selkeä yläluokan edustus.⁴⁴

Yläluokkaisuutta oli myös suomalaisen nationalismin keskeisimmässä muodossa fennomaniassa. Se syntyi yliopiston piirissä ja sai käyttövoimaa oppisivistyneistön ja byrokratian välisestä jännitteestä. Fennomaanit määrittelivät itsensä kulttuurisesti alistetun kansan edustajiksi ja sen puolestapuhujiksi, ja tämän roolin ottamalla he oikeuttivat etenemisensä eliittien keskuudessa. Kuvaavaa on, että fennomaaninen liike ei niinkään halunnut muuttaa yhteiskunnan rakennetta vaan edistää suomalaisiksi katsomaansa kulttuuria sen puitteissa. Alun perin ei edes ajateltu, että uuteen yläluokkaan tai sivistyneistöön olisi nostettu rahvaanlapsia, vaan tarkoituksena oli kääntää ruotsinkielistä säätyväestöä suomenkieliseksi.⁴⁵ Pääkohteena oli virkamiehistö, jonka ”suomalaistamisella” perusteltiin tunkeutumista hallintokoneistoon. Iso virstanpylväs tällä tiellä oli jo mainittu fennomaanien johtomiehen Yrjö-Koskisen nimitys senaattiin vuonna 1882.

Toisin sanoen fennomaaninen liike suuntasi, etenkin alkuvaiheessa, kritiikkinsä byrokratian edustajiin, heidän kulttuuriseen identiteettiinsä. Näin tekemällä se sivuutti itse byrokraattiset laitokset ja täten jopa epäsuorasti puolusti niiden ilmentämää valtarakennetta.⁴⁶ 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä liikkeestä tuli Klingeä lainaten ”ylipäättään konservatiivis-agraarisen patriarkallisen elämänmenon puolestapuhuja”.⁴⁷ Fennomaniassa ilmennyt talonpoikaisen kansan korostus ja kulttuurinen liitto sen kanssa ei tarkoittanut eliittien aseman heikentämistä vaan niiden kielellistä kääntymistä.

Lopullinen läpimurto toteutui 1900-luvun alussa, niin sanottuina routavuosina. Keskushallintoon syntyi valtatyhjiö, kun keisarivallan yhtenäistämispolitiikka karkotti huippuvirkamiehiä ja senaattoreita valtiokoneistosta. Sen houkuttelevuus uuteen suurliike-elämään nähden oli vähentynyt jo edellisellä vuosikymmenellä, kun virkamiessädyn

kultainen aika oli kääntynyt kohti loppuaan.⁴⁸ Muutos tarjosi fennomaaneille paikan toimia.

Virkamiehistö ei ollut ainoa fennomaanien kampanjoinnin kohde. Kirkon ja yliopiston piiristä lähtenyt liike levittäytyi myös talouselämään. Fennomanian tuli ottaa paikkansa talouselämän johdossa. Sen tuli luoda suomalaiskansallista pääomaa, edistää suomalaiskansallista teollisuutta ja synnyttää suomalaiskansallinen yrittäjäloukka, joka vahvistuttuaan pysyisi murskaamaan vanhan ”ruotsalaisen pääoman” valta-aseman.⁴⁹ Näin myös paljolti tapahtui; 1800-luvun lopulla oli jo olemassa kukoistava suomenkielinen teollisuus- ja liike-eliitti.

Edistämällä vapautumista ruotsinkielisestä kulttuurisesta ylivallasta maan keskeisissä instituutioissa fennomania ajoi myös rahvaan asiaa. Olenaista oli suomen kielen omaksuminen hallintokieleksi sekä suomenkielisen oppikoulu- ja yliopisto-opiskelun laajentaminen, mikä edisti etenkin talonpoikien jälkikasvun opillista taivalta; tosin aluksi nousua tapahtui lähinnä papistoon. Fennomaanit perustivat 1880-luvulla myös maan ensimmäisen varsinaisen joukkojärjestön, Raittiuden Ystävät. Ajamalla kieliuudistusta ja laajentamalla koulutuksen sosiaalista perustaa he loivat pohjaa uusien ryhmien emansipaatiolle ja sosiaaliselle liikkuvuudelle.

Sekä fennomaanien vyörytys yläluokan piirissä että heidän tukeutumisenensa alempiin luokkiin tavoitteensa saavuttamiseksi sisältyvät Markku Kuisman kuvaukseen tilanteesta, joka vallitsi 1800-luvun väistyessä:

Virkamies- ja teollisuusaristokratialle rikkumattoman johtoaseman luonut valtarakenne alkoi [...] murtua vuosisadan vaihteessa. Yhteiskunnallisesti alempaa tulevat voimat, keskisääty ja talonpoikaisto, alkoivat työntää fennomaniaan tukeutuneina vanhaa virkaeliittiä vähä vähältä ulos virkakoneistosta ja valtiollisesta vallasta.⁵⁰

Fennomaanien pääasiallisia kilpailijoita ja suomalaisen nationalismin tai kansakunta-aatteen toisen haaran edustajia olivat 1860-luvulta alkaen liberaalit. Liberaalit vastustivat yksinomaan suomenkielisen kulttuurin pystyttämistä, mutta heille kieltä tärkeämpää oli lisätä taloudellista vapautta sekä puolustaa olemassa olevia poliittisia laitoksia ja Ruotsin ajan kulttuuriperintöä. Sen vuoksi he korostivat maan institutionaalista erillisyyttä Venäjältä vahvemmin kuin fennomaanit. Kielellisesti liberaalit olivat puolustuskannalla, mutta taloudellisessa ajattelussaan he edustivat nousevaa teollisuuden ja kaupan yhteiskuntaa.

Eliittien sisäisessä ja välisessä kamppailussa liberalismien rooli oli toisenlainen kuin fennomanian. Valtiopäiväsäädystä sen taustalla väikkivät lähinnä aateli ja porvaristo, kun taas fennomaaneilla oli enemmistö

pappis- ja talonpoikaissäädystä. Puolueyhmittymien lujittumista ja etenemistä valtiokoneistoon kuvaa, että liberaalien johtomies Leo Mechel­lin nimitettiin senaattiin samana vuonna (1882) kuin fennomaani Yrjö-Koskinen.

Fennomanian kulttuuriprotesti menetti voimaansa jo vuosisadan vaihteeseen mennessä suomen kielen aseman parantuessa – mihin myös Kuisma edellä lainatussa kohdassa viittaa. Kaikkiaan eliittien väliset jännitteet eivät Suomessa olleet suuria edes kieli- ja kulttuurikiistoilla ryyditettyinä. Yhdistävän kansallisen kulttuurin luominen täydensi valtiolista ja taloudellista lujittumista, ja pohjana oli niin fennomaanien kuin liberaalien aatteita. Molempien tavoitteena oli väestön samastuminen valtioyksikkö Suomeen ja sen yhteiskunnallisen järjestelmän vahvistaminen. Kielijaosta huolimatta syntyi porvarillinen yleiskulttuuri, jossa oli nationalistisia aineksia. Sen piirissä olivat yhtä hyvin valtiollis-poliittinen, taloudellinen ja ideologinen eliitti.

ELIITTIEN YHTENÄISYYS JA RESPONSIIVISUUS

Eliiitit olivat valtion rakentamisen kaudella 1800-luvulla sekä yhtenäisiä että responsiivisia eli valmiita myönnytyksiin muille väestöryhmille. Vuoden 1906 eduskuntauudistus oli dramaattisenakin pitkän linjan johdonmukainen jatko.⁵¹ Northin ja kumppaneiden teorian valossa tämä yhdistelmä voi vaikuttaa ristiriitaiselta. Heidän kuvauksessaanhan eliittien yhtenäisyys synnyttää väkivallan kontrollin kautta enemmän tai vähemmän suljettuja yhteiskunnan organisointitapoja, jotka jättävät muut kuin eliitit ulkopuolisiksi.

Suomen kehityksen ymmärtämiseksi on kysyttävä, millaista eliittien yhtenäisyys oli. Yhtenäisyys ei perustunut väkivallan kontrollointiin maan eliittiryhmien voimin. Sitä päinvastoin edisti jo olemassa ollut ulkopuolinen väkivaltamonopoli, jonka alaiseksi maan eliitit joutuivat. Yhtenäisyys oli tulosta aktiivisesta sopeutumisesta vallitseviin olosuhteisiin sekä tarjoutuneiden tilaisuuksien hyödyntämisestä. Pohjatyö yhtenäisyyden rakentamiseksi oli tehty jo edellisinä vuosisatoina. Eliittien suhteita säätelivät 1800-luvulla sellaiset Ruotsin ajan instituutiot kuin oikeusjärjestys, poliittinen edustuslaitos ja kirkko, jotka olivat siirtyneet suuriruhtinaskunnan yhteiskuntajärjestykseen ja joita hyödynnettiin sopeuduttaessa maan riippuvaiseen asemaan.

Poliittisen riippuvuuden luonne sulki pois avoimet konfliktit eliittien välillä, sillä ne olisivat olleet tuhoisia maan erillisasemalle. Toisaalta tilanne tarjosi mahdollisuuden ja hyviä syitä kehittää valtiota ja

kansakuntaa ennen kaikkea hallinnollisen ja taloudellisen eliitin yhteispelin avulla. Epäilemättä eliittien lukumääräinen suppeus oli omiaan vahvistamaan muiden seikkojen vaikutusta. Niistä 27 000 henkilöstä, jotka vuonna 1870 kuuluivat säätyläistöön, perheen päämiehiä oli varmasti selkeä vähemmistö, ja heistä vielä huomattavasti pienempi osa kuului varsinaisiin eliitteihin. Samalla vuosikymmenellä yliopistossa oli 600–650 opiskelijaa.⁵² Elettiin maassa, jossa miltei välttämättä ”kaikki tunsivat toisensa”. Osoitus tästä ovat lukuisat henkilösiteet eliittien välillä.

On vaikea nähdä, mitä houkuttimia yhtenäisellä eliitillä olisi ollut aktiivisesti sulkea laajat joukot poliittisen tai taloudellisen osallistumisen ulkopuolelle. Talonpoikaiston vahvuus valtiopäiväsäätyinä 1860-luvulta alkaen, sen merkittävä rooli paikallishallinnossa ja sen asema tärkeimpänä maanomistajaluokkana olisivat myös tehneet tällaiset pyrkimykset epärealistisiksi. Tärkeäksi tuli päinvastoin oman aseman perustaminen ”kansan” luottamukseen; se oli ydinkohta fennomaanien tulokinnassa siitä, miten oma etu ja koko maan etu lankesivat yhteen. Vähintäänkin erikoislaatuista mutta responsiivisuuden luonnetta hyvin kuvaavaa on, että suuri osa yläluokasta ja eliitistä vaihtoi kielensä ilman pakkoa ja fennomaanin kautta jopa edisti omaa kielellistä kääntymystään.

Eliittien responsiivisuutta voi tarkastella myös niiden edellytysten kannalta, jotka Northin ja hänen kumppaniensa mukaan ovat keskeisiä, jotta suljetuista yhteiskunnan järjestämistavoista voitaisiin siirtyä yhteiskunnan avoimeen organisoimiseen – avoimeen poliittiseen ja taloudelliseen kilpailuun eli kohti demokraattista järjestystä.⁵³ Edellytyksenä on, että eliittien väliset suhteet ovat lakien sääntelemiä; että eliittiorganisaatiot ovat pysyviä tai institutionaalistuneita eivätkä yksittäisten henkilöiden varassa; ja että poliittisella järjestelmällä on väkivallan monopoli. Suomessa näiden ehtojen toteutumiseen vaikutti suuriruhtinaskunnan luominen ulkoisella päätöksellä eliittien yhtenäiseksi pelikentäksi, eliittien asema suuriruhtinaskunnan ja Venäjän itsevaltiuden välissä sekä Ruotsin ajan institutionaalinen perintö. Edellä on esitetty, että Suomen ja samalla sen eliittien oman aseman vahvistaminen emämaahan nähden oli eliittiryhmien yhteisen edun mukaista. Osana tämän tavoitteen toteutumista oli näiden ryhmien keskinäisten suhteiden (oikeudellinen) sääntely, jonka juuret olivat edeltäneessä Ruotsin ajassa. Toiseksi niin ikään Ruotsin ajan kuluessa syntyneet eliittien pysyvät taloudelliset, hallinnolliset ja sivistykselliset laitokset tarjosivat perustan eliittiorganisaatioiden institutionaalistumiselle suuriruhtinaskunnassa. Ja kolmanneksi väkivallan käytön viimekätinen kontrolli ei ollut eliittien kamppailun kohteena

eikä siis rikkomassa niiden säänneltyjä keskinäissuhteita; se oli keisarivallan käsissä.

Acemoglun ja Robinsonin käsitteitä käyttäen Suomessa eliiteillä oli intressejä toimia tavalla, joka edisti inklusiivisten taloudellisten instituutioiden kehittymistä ja niin sanottua hyvän kehää; tähän sisältyi myös teknologinen ja sivistyksellinen ulottuvuus.⁵⁴ Lopulta, 1900-luvun alussa, myös inklusiiviset poliittiset laitokset löivät itsensä voimalla läpi, mutta perustyö oli tehty jo edellisellä vuosisadalla.

49.
50.

12. ELIITIT KANSAKUNNAN RAKENTAJINA

1. North ym. 2009, 3–10.
2. Acemoglu & Robinson 2012, 75–83.
3. Upton 1995, 283.
4. Ylikangas 1996, 487.
5. Savolainen 1996b, 177.
6. Vrt. Savolainen 1996a, 305; Westerlund 1996, 371–372; Ylikangas 1996, 464.
7. Berend & Ränki 1982; Kuisma 1993a, 10–11.
8. Kuisma 1993a, 11.
9. Kuisma 1993a, 95.
10. Kuusterä 1992, 73–77 (sitaatti s. 75).
11. Kuusterä 1992, 84.
12. Kuusterä 1992, 76.
13. Kuusterä 1992, 76.
14. Kuisma 1993a, 96–97. Ks. myös Kuusterä 1992, 10–11, 30, 31, 47; Kuisma 1992, 122; Peltonen 1992b, 122.
15. Jussila 1992, 25.
16. Vrt. Upton 1995, 287.
17. Stenvall 1995, 54–57; Ylikangas 1996, 430, 436, 482.
18. Ylikangas 1996, 431.
19. Peltonen 1992b, 111.
20. Ylikangas 1996, 451–452, 458, 466–467; Konttinen 1991, 144.
21. Ylikangas 1996, 428; Peltonen 1992b, 116.

22. Näin oli ollut ennenkin, ainakin 1600-luvulla (Ylikangas 1996, 428), mutta ”Suomessa aatelointi oli verrattomasti runsaampaa kuin Ruotsin vallan aikana” (Ylikangas 1996, 462). ”Venäjän keisarit aateloivat suomalaisia aivan eri tahtiin kuin Ruotsin kuninkaat” (Savolainen 1996c, 463).
23. Peltonen 1992b, 122; Konttinen 1991, 116.
24. Savolainen 1996b, 179.
25. Kuisma 1992, 46, 48; 1993a, 31; 1993b, 177.
26. Kuisma 1992, 49.
27. Kuisma 1993a, 37.
28. Kuisma 1993a, 54.
29. Kuisma 1993a, 38, 54, 55.
30. Selleck 1961, 67.
31. Klinge 1989, 550.
32. Kalleinen 1994, 241.
33. Klinge 1989, 578.
34. Klinge 1989, 342.
35. Selleck 1961, 78–87.
36. Klinge 1989, 12, 46.
37. Esim. Klinge 1989, 550, 558, 578; Allardt 1990, 618.
38. Myhre 2008.
39. Wirilander 1974, 109, 122, 135, 142.
40. Ks. tästä Alapuro 1988, 85–92.
41. Hroch 1968.
42. Hobsbawm 1972.
43. Korhonen 1963; Klinge 1969.
44. Norjan tulokset muistuttavat Suomen tuloksia, mutta koska aineistona on koko suurkäräjien (Stortinget) jäsenistö vuoden 1814 jälkeisinä vuosikymmeninä, tiedot eivät ole kovin hyvin verrattavissa muihin tuloksiin.
45. Ylikangas 1996, 513.
46. Selleck 1961, 203.
47. Klinge 1968, 114.
48. Kuisma 1993a, 57, 62.
49. Kuisma 1993a, 63.
50. Kuisma 1993a, 97.
51. Ks. Alapuro 2006.
52. Klinge 1967.
53. North ym. 2009, 16–19.
54. Acemoglu & Robinson 2012, 75–81.